

J I Ř Í C E T L

OBRAZ SCHOPENHAUEROVY FILOZOFIE

Dvousté výročí narození Arthura Schopenhauera — shodou okolností vrstevníka našeho J. E. Purkyně — může, ba musí být podnětem k zamyšlení o jeho filozofii, ale i o tom, jak byl až dosud chápán a hodnocen v naší tradici. Shrňme tu tedy některé obecně známé věci a nadhoďme k nim několik domněnek a nápadů.

1

Schopenhauerovo místo v evropském myšlení se zdá být už pevně určeno; je přitom vystihováno několika momenty, které tu lze připomenout ve zjednodušující zkratce.

Předně. Schopenhauer byl pozdní květ, ne-li výrodek, německé filozofické klasiky, ba autsajdr jejího vyústění. Jeho neúspěšná akademická činnost a poté staženost do soukromého učenceví byly předznamenány a natrvalo poznamenány jeho konfliktem s Hegelem a nevyhladitelnou Schopenhauerovou nenávisť k němu. A přece tento pohrobek klasické filozofie se stane vlivný a slavný — třeba opožděně — ve druhé polovině 19. století. Bude oslovovat německého měšťáka, naplněného desiluzí a pocity ztroskotání po neúspěchu revoluce. V tomto smyslu bude inspirovat pesimistickou literaturu sedmdesátých a osmdesátých let i legitimovat světobol konce století. Ale bude oslovovat i jiné: Richarda Wagnera, Jakoba Burckhardta, Friedricha Nietzscheho, Thomase Manna, ale snad i — jak se zdá — Karla Marxe.

Za druhé. Obojí toto oslovování asi není — přinejmenším zprvu — výsledek působení a pochopení Schopenhauerova cheuf d'oeuvre, vydaného v roce 1819 v Drážďanech (později doplňovaného a upravovaného), díla prohlašujícího svět za vůli a představu. Ve své době až hrůzně propadlo: nevzbudilo zájem. Je až dojemné číst jinak uctivý dopis Schopenhauerova nakladatele, v němž se navrhuje, aby neprodané výtisky byly prodány jako makulatura — aby kniha aspoň trochu přinesla užitek. Zdá se, že pozdní uznání a sláva Schopenhauerova spisu „Svět jako vůle a představa“ byla přivozena prostředkováním jeho poetických, avšak hořkých afo-

rismů o životě, lásce, hudbě, o ženách (vlastně proti nim): viz zvláště jeho Parerga a paralipomena (prvně 1851). Ve druhé polovině 19. století pak velikost zájmu o jeho hlavní dílo dokládá počet prodaných výtisků, i pro pozdější poměry výjimečný — tři sta tisíc.

Za třetí. Sukus tradičního obrazu Schopenhauerovy filozofie lze reprodukovat v několika bodech.

V prvé řadě jde u Schopenhauera o přeformování či deformování Kantova položení problému (jev — věci o sobě) ve smyslu subjektivismu. Jevový svět, fatálně determinovaný, je jen představou, ba něčím blízcím se snu.

Současně však Schopenhauer jde za Kanta (či před Kanta a za subjektivismus) v tom, že prohlášením vůle za substanci, (za ono o sobě) světa buduje voluntaristickou ontologii, metafyzickou a s iracionalisticky naturalizujícími momenty — také to mohlo být blízké druhé polovině 19. století.

Konečně pak metafyzické (= ontologické), tedy nikoli antropologicky subjektivistické pojetí voluntarismu neopouští místo možností člověka, nepřipouští jeho svobodu a aktivitu — vůli k životu je třeba spíše překonávat a spočinout v nirvāně. (Zde je také bod, z něhož se odvíjejí inspirace východním, zvláště indickým myšlením v německé kultuře na konci století, např. u Deussena.) Odtud hluboký pesimismus, nadto srůstající s aristokratickým antidemokratismem, nikoli bez misantropických nálad stárnoucího samotáře (třebaže při vši staženosti z života až překvapivě obchodně zdatného).

Tomuto tradičnímu obrazu se tedy Schopenhauer musí jevit jako předstupeň k Nietzschemu, v lecčems mu blízkému, avšak myšlenkově mnohem bohatšímu, ale i k oněm proudům, které se později ukázaly jako prefašistické anebo se prostě staly východisky iracionalistických ideologií.

2

Tento obraz v podstatě vždy načrtávala marxistická tradice výkladu Schopenhauera. Počíná — nebereme-li v úvahu několik více méně pohrdavých Engelsových zmínek o Schopenhauerovi — Franzem Mehringem, např. ve statích z roku 1888 a 1909 (byť zde odmítnutí zahrnuje i jisté uznání Schopenhauerova „ateismu“) a Karlem Kautským, který se — v jubilejním článku v Neue Zeit, 1888 — pokusil o jakýsi sociologický pohled na Schopenhauera. Vrcholí — věrme, že jen prozatím — u Georga Lukáče v jeho patrně nejstalinističtějším spise „Die Zerstörung der Vernunft“ (1954, str. 156—198). Pro tento spis představuje Schopenhauerovo myšlení vlastně jen jistý stupeň v lineární degradaci buržoazního myšlení na cestě jeho iracionalizace vyúsťující ve fašismus (třebaže jde o tzv. apo-

logetiku nepřímou). Nepříliš odlišný — třeba diferencovanější — je v naší literatuře soud Ivana Dubského (1958) a Jiřiny Popelové (1968).

Je tento obraz trvalý a definitivní? Lze doufat, že nikoli — svědčí pro to některé polské práce, např. Jan Garewicz (1970) aj. V tomto smyslu bych se tu chtěl pokusit nadhodit i možnost postupného utváření jiného obrazu Schopenhauerovy filozofie. Půdorys, na němž by takový obraz mohl být koncipován, je jak se domnívám vyznačen dvěma (značně ne-sourodými) předpoklady. Předně námětem učinit vztahovým rámcem pochopení a hodnocení Schopenhauerovy filozofie jiné pojetí iracionalismu, než jaké bylo pro marxistické myšlení tradiční. Za druhé pak domněnkou, která se zakládá na ne zcela doloženém a zajištěném svědectví o jakési přitažlivosti Schopenhauerova myšlení pro Karla Marxe.

Jde o svědectví, které uložila do své vzpomínkové črty o Karlu Marxovi manželka jeho přítele Franziska Kugelmannová. (Viz *Kleine Züge zu dem grossen Charakterbild von Karl Marx*, ve sborníku *Mohr und General. Erinnerungen an Marx und Engels*, Berlin 1965, str. 283.) Teoretický obsah rozhovoru autorky s Marxem o Schopenhauerových názorech není zcela jasný — nezdá se např., že by se týkal merita filozofické pozice Schopenhauerovy. Zdá se však svědčit o tom, že Marx byl se Schopenhauerovými spisy seznámen a že vzbudily jeho zájem.

Zkusme tedy věřit, že onen zájem o Schopenhauera, třeba jinak v Marxově díle nedoložený, nebyl jen osobní, a tedy zcela nahodilou marotou Marxovou a že mohl mít své jisté důvody v Marxově myšlení jako v myšlení marxistickém. Položme si pak — byť i jen zcela hypoteticky — otázku, které motivy mohly Marxe u Schopenhauera zaujmout, abychom mohli najít záchytný bod pro jinou interpretaci Schopenhauera, než která byla v marxismu tradiční.

3

Čím tedy mohl Schopenhauer zaujmout Marxe?

Předně Schopenhauerova filozofie je svého druhu vyústění německé klasické filozofie, tedy patří k duchovnímu procesu, který musel Marxe zajímat tím více, že na něm sám participoval. To obecně. Ale pak ovšem i zvláště: i když bychom asi neměli zcela beze zbytku přijmout tezi našeho Františka Krejčího, že Schopenhauerova vůle má být jakýmsi prostředkem překonání agnosticizmu Kantova (viz *Filozofie přítomnosti*, 1904), lze se domnívat, že „vůle“, třebaže u Schopenhauera pojatá metafyzicky, mohla být nazírána jako zašifrované exponování aktivity, včetně lidské aktivity, ba praktické činnosti.

Za druhé. Marxovi se mohly zdát zajímavé Schopenhauerovy útoky na školský typ filozofování, na akademismus vyznačující se nazíravostí, „nekritickým pozitivismem“ stejně jako „nekritickým idealismem“. Nemuselo

tu pak jít jen o to, že tváří v tvář narůstající tendenci k nazíravosti, popisnosti, rezortnictví atd. mohla Marxe zajímat právě osobnostní, „angažovaná“ zaujatost Schopenhauerova myšlení, ale i — ba snad hlavně — o to, že Schopenhauerův iracionalismus překonává hranice onoho intelektualismu, který nejen pouze svět vykládá, ale přímo jej umrtvuje.

A co navíc: Marx mohl postřehnout, že tento antiintelektualismus přestává filozofovat — tak říkajíc — z vědomí, z rozumu, ducha a hledá nějaké hlubší, elementárnější, životnější vrstvy, z nichž lze teprve vysvětlovat vědomí, a tím i samo filozofování.

Za třetí. Svým způsobem blízky nebo alespoň zajímavý mohl být pro Marxe i Schopenhauera obraz člověka. N nejen proto, že pro Schopenhauera už člověk není animal rationale, inkarnace duše a ducha, nýbrž bytost plná žádostí, tužeb, potřeb stále se stupňujících, ale také bytost nenaplněná, trpící, hladovějící. A přitom bytost popisovaná s hlubokou znalostí a porozuměním pro lidské.

Pravda, je to obraz pesimistický, v němž negativita se zdá být neúprosnou a nevyhladitelnou sudbou člověka. Ale co když Marx mohl přijmout tuto negativitu, pouze s tou opravou, že nejde o věčná, nýbrž dějinná určení člověka odcizeného? Lze se ostatně domnívat, že všechny „negativní“ obrazy člověka musely být Marxovi bližší než ty, které byly „pozitivní“ jenom proto, že rostly z nekritického optimismu a apologetiky.

Zda tyto motivy byly právě tím, co mohlo Marxe na Schopenhauerovi přitahovat, už ovšem dnes sotva zjistíme s náležitou evidencí. Ale snad by se odtud, z těchto témat a motivů mohla rozvíjet reflexe, která při nejmenším nebude pokládat Schopenhauerovo myšlení za zcela mrtvé a která nebude zavírat oči před faktem, že současné myšlení Západu na Schopenhauera nezapomíná. A nadto: nemohla by nám tatáž reflexe naznačit jednu z možností hledání jiného obrazu Marxe než byl ten tradiční?